Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta

AI FI 205/2022
1.12.2022

AMNESTY INTERNATIONAL SUOMEN OSASTO

Hietaniemenkatu 7 A
00100 Helsinki
P: 09 8562 0600
E: amnesty@amnesty.fi
W: amnesty.fi

Lausunto hallituksen esityksestä laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyvien lakien muutoksesta

Amnesty International on maailman suurin ihmisoikeusjärjestö, jonka toiminta perustuu yksittäisten ihmisten tuelle. Tukijoita on 10 miljoonaa, 150 maassa eri puolilla maailmaa. Amnesty on poliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumaton. Amnesty työskentelee kansainvälisesti ja Suomessa muun muassa transihmisten oikeuksien sekä sosiaaliturvaan ja terveyteen liittyvien ihmisoikeuksien puolesta.

Amnesty International Suomen osasto kiittää mahdollisuudesta lausua otsikon asiassa.

Tiivistelmä lausunnosta

Translainsäädännön uudistaminen on viivästynyt hallituskauden aikana useita kertoja. Lakiuudistus on saatettava loppuun ripeästi, sillä nykyiset sukupuolen juridisen vahvistamisen käytännöt altistavat transihmiset syrjinnälle ja muille oikeudenloukkauksille useissa tilanteissa. Suomi on saanut nykyisestä lainsäädännöstä kritiikkiä lukuisilta kansallisilta ja kansainvälisiltä ihmisoikeuksia valvovilta tahoilta.

Hallituksen esitys uudeksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyvien lakien muutoksesta puuttuisi osaan Suomelle annetuista ihmisoikeussuosituksista, joita esityksessä on tarkasteltu kattavasti. Esitys poistaisi sukupuolen juridisen vahvistamisen nykyisistä ehdoista ihmisoikeuksia loukkaavat vaatimukset lisääntymiskyvyttömyydestä ja psykiatrisesta diagnoosista. Hallituksen esitys sisältää kuitenkin yhä merkittäviä puutteita kansainvälisten ihmisoikeusnormien toteuttamiseksi. Esityksen vakavin epäkohta on se, että hallitus on rajaamassa translapset ja -nuoret uudistuksen ulkopuolelle.

Ihmisoikeusnäkökulmasta sukupuolen juridisen vahvistamisen tulisi perustua vaihtoehtoisissa sääntelymalleissa tarkasteltuun ilmoitusmenettelyyn ilman edellytystä harkinta-ajasta. Amnesty pitää välttämättömänä, että jatkossa laaditaan ihmisoikeuksia kunnioittava menettelytapa myös alle 18-vuotiaiden sukupuolen juridiseksi vahvistamiseksi. Lainsäädännön uudistaminen ihmisoikeuksia kunnioittavaksi torjuisi välillisesti transihmisten kokemaa syrjintää eri elämänalueilla ja tukisi heidän hyvinvointiaan. Sukupuolen juridinen vahvistaminen voi tutkimusten mukaan myös suojata transnuoria transfobian negatiivisilta vaikutuksilta.

Yleiset huomiot sukupuolen juridisen vahvistamisen ehdoista ja käytännöistä

Trans- ja muunsukupuoliset henkilöt haluavat usein korjata syntymän yhteydessä väestötietoihin kirjatun sukupuolimerkintänsä paremmin omaa sukupuoli-identiteettiään vastaavaksi. Tätä prosessia kutsutaan sukupuolen juridiseksi vahvistamiseksi. Sukupuolen juridisessa vahvistamisessa on kyse hallinnollisesta prosessista, ei lääketieteellisistä toimenpiteistä.

Suomen translaissa säädetään ehdoista, joiden täyttyessä henkilö voi juridisesti vahvistaa sukupuolensa[1]. Omaa identiteettiä vastaavan sukupuolimerkinnän saaminen on nykylain nöyryyttävien ja ihmisoikeuksia loukkaavien vaatimusten vuoksi vaikeaa. Suomi on saanut nykyisestä lainsäädännöstä kritiikkiä lukuisilta kansallisilta ja kansainvälisiltä ihmisoikeuksia valvovilta tahoilta.

Hallituksen esitys uudeksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta puuttuisi osaan Suomelle annetuista ihmisoikeussuosituksista, joita esityksessä on tarkasteltu kattavasti. Esityksen mukaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehdoiksi asetettaisiin jatkossa (1) hakijan selvitys siitä, että hän kokee pysyvästi kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, (2) 18 vuoden ikä sekä (3) Suomen kansalaisuus tai asuinpaikka Suomessa.[2]

Esitys poistaisi sukupuolen juridisen vahvistamisen nykyisistä ehdoista ihmisoikeuksia loukkaavat vaatimukset lisääntymiskyvyttömyydestä ja psykiatrisesta diagnoosista. Amnestyn mukaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehtojen muuttaminen esitetyllä tavalla edistäisi transihmisten ihmisoikeuksien toteutumista. Esitys mukailee Amnestyn aiemmissa lausunnoissa ja Euroopan neuvoston tuoreessa raportissa tarkasteltua ihmisoikeusnormien kehitystä, joka painottaa transihmisten patologisoinnin lopettamista ja sukupuolen juridisen vahvistamisen perustumista henkilön itsemääräämisoikeuteen[3].

Hallituksen esitys sisältää kuitenkin yhä merkittäviä puutteita kansainvälisten ihmisoikeusnormien toteuttamiseksi. Esityksen vakavin epäkohta on se, että hallitus on rajaamassa translapset ja -nuoret uudistuksen ulkopuolelle.

Hakemusmenettely ja harkinta-aika

Esityksessä ehdotettu hakemusmenettely ja siihen liitettävä 30 päivän harkinta-aika eivät toisi sukupuolen juridisen vahvistamisen menettelyä täysin henkilön itsemääräämisoikeuden piiriin. Amnesty ei näe ihmisoikeusnäkökulmasta kestäviä perusteita harkinta-ajan asettamiselle. Harkinta-ajan edellyttäminen perustuu pikemminkin sukupuolistereotypioita vahvistaviin käsityksiin transihmisten tilanteista ja kyseenalaistaa heidän päätäntävaltaansa omaan identiteettiinsä.

Aiemman valmistelutyön mukaan nyt esitettävä viranomaisten informointivelvollisuus täyttäisi ainakin osittain harkinta-ajalle ajateltuja tarkoituksia. Sukupuolen juridista vahvistamista koskevia menettelyjä olisi Amnestyn mukaan syytä kehittää johdonmukaisesti ja huomioida, että voimassa oleva nimilaki ei sisällä erikseen asetettua harkinta-aikaa[4]. Ihmisoikeusnäkökulmasta sukupuolen juridisen vahvistamisen tulisi perustua vaihtoehtoisissa sääntelymalleissa tarkasteltuun ilmoitusmenettelyyn ilman edellytystä harkinta-ajasta.

Täysi-ikäisyysvaatimus

Karkein ihmisoikeuksia loukkaava ehto hallituksen esityksessä on ehdoton vaatimus täysi-ikäisyydestä, jotta henkilö voi juridisesti vahvistaa sukupuolensa. Sukupuolen juridisen vahvistamisen täysi-ikäisyysvaatimus johtaisi Amnestyn mukaan kategorisiin lapsen oikeuksien loukkauksiin. YK:n sateenkaariasiantuntija on todennut, että kieltäessään sukupuolen juridisen vahvistamisen alle 18-vuotiailta valtiot altistavat heidät syrjinnälle, väkivallalle, vainolle ja hyväksikäytölle[5]. YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen turvaama lapsen edun ensisijaisuus ei toteudu menettelytavassa, jossa lapsia koskevan päätöksen reunaehdot on päätetty jo ennen lapsivaikutusten arviointia[6].

---

[1] Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (28.6.2002/563).
[2] HE 189/2022 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi.
[3] AI FI 43/2021; AI FI 26/2022; Euroopan neuvosto / CDADI (2022) Thematic Report on Legal Gender Recognition in Europe.
[4] Etu- ja sukunimilaki (19.12.2017/946).
[5] A/73/152, kohta 33.
[6] CRC/C/GC/14.

Valmistelutyön yhteydessä teetetyn selvityksen mukaan täysi-ikäisyyteen asetettavaa ikärajaa ei voida pitää sopusoinnussa lapsen oikeuksia koskevien perus- ja ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa, joita myös hallituksen esityksessä tarkastellaan laajasti[7]. Lausuntokierroksella valtioneuvoston oikeuskansleri, lapsiasiavaltuutettu ja yli 50 muuta tahoa korosti lapsen oikeuksien turvaamisen tärkeyttä. Hallituksen esityksen lapsivaikutusten arvioinnin yhteydessä 12–18-vuotiaille translapsille ja -nuorille teetetyn kyselyn vastaajista yli kolme neljäsosaa kertoi väärän sukupuolimerkinnän vaikuttavan heidän elämäänsä.

Tarve toimille translasten ja -nuorten hyvinvoinnin turvaamiseksi Suomessa on akuutti. EU:n perusoikeusviraston HLBTI-kyselyssä 42 % 15–17-vuotiaista transnuorista on kertonut kohtaavansa syrjintää vuoden aikana[8]. Yksi syrjinnän taustatekijöistä on, että translasten ja -nuorten ei ole mahdollista saada henkilötietojen sukupuolimerkintää vastaamaan omaa identiteettiään ja sen ilmaisua. Lapsen tai nuoren henkilöllisyyttä voidaan epäillä esimerkiksi matkustaessa tai hän voi joutua jatkuvasti selittelemään itseään koulussa. Tutkimuksissa on havaittu, että sukupuolen juridisen vahvistamisen mahdollisuus vähentää itsemurhariskiä, parantaa psyykkistä hyvinvointia ja voi suojata transfobian vaikutuksilta[9].

Valtioilla on velvollisuus turvata sukupuolen juridisen vahvistamisen prosessissa YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen sisältyvät oikeudet. Ihmisoikeusnormit edellyttävät, että sukupuolen juridisen vahvistamisen tulee olla mahdollista ilman ikään liittyviä rajoituksia.[10] Tuore Euroopan neuvoston raportti suosittaa valtioita varmistamaan, että alaikäisten kohdalla sukupuolen juridisen vahvistamisen menettelytavat asettavat keskiöön lapsen edun periaatteen. Valtioiden tulisi myös arvioida periaatteen toteutumista estäviä ikärajoituksia.[11]

Kansainväliset ihmisoikeustoimijat ovat kiinnittäneet kasvavassa määrin huomiota Suomen translain täysi-ikäisyysvaatimuksen epäkohtiin. Viimeisimmässä YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa neljä valtiota antoi Suomelle suosituksia sukupuolen juridisen vahvistamisen mahdollistamisesta alle 18-vuotiaille[12]. Marraskuussa YK:n lapsen oikeuksien komitea pyysi Suomelta selvitystä sukupuolen juridiseen vahvistamiseen liittyvien lapsen oikeuksien kunnioittamisesta[13]. Keväällä 2021 YK:n ihmisoikeuskomitea esitti Suomelle huolensa translasten ulossulkemisesta sukupuolen juridisesta vahvistamisesta[14].

Amnestyn tuoreessa vetoomuskampanjassa 10 344 henkilöä vaati hallitusta ja eduskuntaa turvaamaan lapsen oikeudet uutta lakia säädettäessä[15]. Amnesty pitääkin välttämättömänä, että jatkossa laaditaan ihmisoikeuksia kunnioittava menettelytapa alle 18-vuotiaiden sukupuolen juridiseksi vahvistamiseksi. Suomessa Amnesty on tukenut Oikeus olla -kansalaisaloitetta, jonka esittämä malli mukailisi pitkälti nykyistä nimilakia mahdollistamalla sukupuolen juridisen vahvistamisen omalla ilmoituksella 15-vuotiaasta lähtien ja tätä nuoremmilla huoltajan tai muun laillisen edustajan suostumuksella[16].

Tiedon säilyttäminen sukupuolen vahvistamisesta

Esitys olisi yhä säilyttämässä tiedon sukupuolen vahvistamisesta väestötietojärjestelmässä. Esityksessä ei Amnestyn mukaan tarkastella riittävästi tähän liittyviä kysymyksiä henkilön yksityisyyden suojan ja

---

[7] Koulu, Sanna (2022) Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen.
[8] FRA (2020) A Long Way to Go for LGBTI Equality: LGBTI Survey Data Explorer.
[9] Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus (2021) Tutkimuskatsaus: Transnuoret ja itsemurha, s. 5.
[10] PACE Resolution 2048, kohta 6.2.1.; Yogyakarta+10 Principle 31: The Right to Legal Recognition; Euroopan komissio (2020) Tasa-arvon unioni: hlbtiq-henkilöiden tasa-arvoa koskeva strategia 2020–2025, s. 17.
[11] Euroopan neuvosto / CDADI (2022) Thematic Report on Legal Gender Recognition in Europe, s. 40.
[12] UPR Working Group (2022) Finland – Chronological List of Recommendations (WG41).
[13] CRC/C/FIN/Q/5–6, kohta 3 (f).
[14] CCPR/C/FIN/CO/7, kohta 20.
[15] Amnesty on toimittanut vetoomuksen allekirjoitukset sosiaali- ja terveysvaliokunnan jäsenille ja varajäsenille kirjeitse 1.12.2022.
[16] Oikeus olla -kansalaisaloite.

mahdollisten väärinkäytösten näkökulmista. Tasa-arvovaltuutetun selvityksen mukaan vanhaan lakiin sisältyvän säännöksen toimivuutta olisi seurattava ja korjattava mahdolliset puutteet välittömästi[17]. Julkisuudessa on hiljattain uutisoitu transyhteisön tiedossa olevan useita tapauksia, joissa väestötietojärjestelmästä on annettu henkilön transtaustan paljastavia tietoja kevein perustein[18].

Ihmisoikeusnormien mukaan kaiken sukupuolimerkinnän tai nimen muuttamista koskevan tiedon tulisi olla salassa pidettävää, ja sen ei tulisi olla saavutettavissa kolmansille osapuolille ilman asianomaisen henkilön etukäteen antamaa, vapaata ja tietoon perustuvaa suostumusta, ellei oikeus näin erikseen määrää[19]. Suositusten toteuttamisen vaihtoehtona on arvioitava Oikeus olla -kansalaisaloitteen ja transjärjestöjen ehdotuksia olla tallettamatta tällaista tietoa väestötietojärjestelmään pysyvästi[20].

Sukupuolimerkintöjen binäärisyys

Ehdotetut uudistukset jatkaisivat binäärisen sukupuolikäsityksen vahvistamista lainsäädännössä. Amnestyn mukaan tällainen käytäntö ei vastaa ajantasaista ihmisoikeusnormistoa ja päätyy altistamaan erityisesti muunsukupuoliset ihmiset sukupuoli-identiteettiin perustuvalle syrjinnälle[21]. Amnesty kehottaa pikaisiin toimiin kolmannen sukupuolimerkinnän käyttöönoton selvittämiseksi ja valmistelemiseksi itsemääräämisoikeuteen perustuen.

Perheoikeudelliset huomiot

Puolison suostumus ja ilmoitusvelvollisuus

Hallituksen esitys olisi poistamassa sukupuolen vahvistamisesta edellytyksen puolison suostumuksesta rekisteröidyn parisuhteen muuttamisesta avioliitoksi, mikäli sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa. Jatkossa rekisteröity parisuhde säilyisi rekisteröitynä parisuhteena myös eri sukupuolta olevien puolisoiden välillä, ja osapuolet voisivat halutessaan muuttaa sen avioliitoksi voimassa olevan hakemusmenettelyn avulla. Amnesty kannattaa esitystä. Ihmisoikeusnormien mukaan siviilisäätyä, perhetilannetta tai minkään kolmannen osapuolen mielipidettä ei tulisi edellyttää ehtona sukupuolen vahvistamiselle[22].

Hallitus esittää viranomaisten ilmoitusvelvollisuuden säätämisestä rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitossa elävän sukupuoltaan vahvistavan henkilön puolisolle. Luonnoksessa ei kuitenkaan esitetä yksityiskohtaisia perusteluja tästä säätämiselle. Amnesty ei näe ilmoitusvelvollisuutta perusteltuna, sillä rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitossa elävien henkilöiden oikeusasema ei ehdotettujen uudistusten myötä muuttuisi. Amnesty kehottaa valiokuntaa kunnioittamaan asiassa transjärjestöjen, Setan ja Sateenkaariperheiden näkemyksiä.

Vanhemmuusnimikkeen muuttaminen

Viimeaikainen kansainvälisen ihmisoikeusnormiston kehitys edellyttää valtioilta toimia transihmisten vanhemmuuden juridiseksi tunnustamiseksi[23]. Suomen nykyinen sääntely ei mahdollista sukupuoltaan

[17] Tasa-arvovaltuutettu (2012) Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta, s. 19-20.
[18] Kehrääjä (19.1.2022) Uusi henkilötunnus tulee, vanhat ongelmat pysyy
[19] Amnesty International (2014) The State Decides Who I Am: Lack of Legal Gender Recognition for Transgender People in Europe, s. 90; Yogyakarta Principle 6: The Right to Privacy; Yogyakarta+10: Relating to the Right to Privacy (Article 6); ks. myös CM/Rec(2010)5, kohta 19.
[20] Oikeus olla -kansalaisaloite; Kehrääjä (19.1.2022) Uusi henkilötunnus tulee, vanhat ongelmat pysyy.
[21] Ks. Yogyakarta+10 Principle 31: The Right to Legal Recognition; YK:n SOGI-asiantuntija (2018) Report on Legal Recognition of Gender Identity and Depathologization; Euroopan komissio (2020) Tasa-arvon unioni: HIbtiq-henkilöiden tasa-arvoa koskeva strategia 2020–2025, s. 18; PACE Resolution 2048 (2015), kohta 6.2.4.
[22] Yogyakarta+10 Principle 31: The Right to Legal Protection.
[23] Yogyakarta+10 Principles: Relating to the Right to Found a Family (Principle 24); PACE (2018) Resolution 2239: Private and Family Life: Achieving Equality Regardless of Sexual Orientation; Euroopan parlamentti (14.9.2021) LGBTIQ Rights in the EU.

vahvistavalle henkilölle hänen vanhemmuuteensa liittyvien sukupuolitettujen merkintöjen muuttamista väestötietojärjestelmässä. Tämä altistaa vanhemman ja hänen lapsensa syrjinnälle, kun vanhemman transtausta paljastuu asioinnin yhteydessä esimerkiksi päiväkodissa.

Esityksen mukaan sukupuoltaan vahvistavilla henkilöillä olisi mahdollisuus korjata väestötietojärjestelmään luotavaa uutta sukupuolitettua vanhemmuusnimikettä (isä/äiti) sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen. Uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön käyttöönotto olisi kuitenkin vapaaehtoista väestötietojärjestelmästä tietoja vastaanottaville toimijoille.

Hallituksen esittämä malli erillisen vanhemmuusnimikkeen luomisesta perheoikeudellista asemaa koskevien tietojen rinnalle ja käyttöönoton vapaaehtoisuus eivät turvaa riittävästi transtaustaisten vanhempien ja heidän lastensa oikeuksia. Esitys mahdollistaisi transihmisten vanhemmuusnimikkeiden tunnustamisen henkilön juridisen sukupuolen ja/tai vanhemmuuden kokemuksen mukaisesti ainoastaan osassa tilanteita. Vanhemman transtausta voisi kuitenkin yhä paljastua useissa tilanteissa ja altistaa sekä vanhemman että hänen lapsensa syrjinnälle.

Esitetyssä sääntelymallissa transtaustaisilla vanhemmilla ei useimmiten olisi mahdollisuutta saada vahvistetun sukupuolensa mukaista nimikettä kirjatuksi heti vanhemmuuden määräytymisen tai vahvistamisen yhteydessä. Amnesty kehottaa kunnioittamaan transjärjestöjen, Setan ja Sateenkaariperheiden näkemyksiä vanhemmuusnimikkeisiin liittyvän sääntelyn yksityiskohdista.

Amnestyn mukaan nyt ehdotettava transihmisten vanhemmuutta koskeva erillissääntely ei kokonaisuudessaan puuttuisi transihmisten vanhemmuuden tunnistamiseen liittyviin haasteisiin eikä purkaisi nykylainsäädännön cis- ja heteronormatiivisia lähtökohtia. Ehdotus ei esimerkiksi tunnustaisi ei-binääristen vanhempien identiteettejä. Lisäksi ehdotettu sääntely sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista vanhemmuuteen ja vanhemmuusnimikkeiden muuttamisesta on monilta osin vaikeaselkoinen.

Ihmisoikeuksien turvaamiseksi tarvittavat muutokset tulisi toteuttaa vanhemmuuslaissa. Vanhemmuuslakia tulisi uudistaa sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden huomioimiseksi niin, että juridisen vanhemmuuden merkitseminen olisi mahdollista sukupuolineutraalina sekä useammalle kuin kahdelle henkilölle. Näin laki turvaisi paremmin niin transtaustaisten vanhempien, tiettyjen sateenkaariperheiden kuin heidän lastensa syrjimättömän kohtelun.[24]

Terveydenhuoltoa ja lääketieteellistä tutkimusta koskeva lainsäädäntö

Kansainvälisten ihmisoikeusnormien lähtökohtana on turvata yhdenvertainen pääsy seksuaali- ja lisääntymisterveyspalveluihin sekä muuhun terveydenhuoltoon riippumatta henkilön sukupuoli-identiteetistä[25]. Valtioiden on aktiivisesti torjuttava sukupuoleen perustuvaa ja intersektionaalista syrjintää aborttia koskevissa laeissa ja politiikoissa[26]. Oikeus perustaa perhe kuuluu kaikille sukupuoli-identiteetistä riippumatta[27].

Hallitus esittää tiettyjä muutoksia raskauden keskeytystä, hedelmöityshoitoja ja raskauteen liittyviä terveyspalveluja koskevaan lainsäädäntöön tai niiden soveltamiseen. Lisäksi ehdotetaan asetuksenantovaltuutta seulontojen antamisesta sukupuolensa vahvistaneille henkilöille. Muutokset ovat pääosin terminologisia, ja niiden tarkoituksena on turvata sukupuoltaan vahvistaneen henkilön pääsy terveyspalveluihin.

Yhdenvertaisuuden turvaaminen terveyspalveluihin pääsyssä on kannatettavaa. Nyt esitetyt muutokset ovat kuitenkin kokonaisuudessaan riittämättömiä turvaamaan terveyttä koskevien kansainvälisten

[24] Ks. Amnesty International Suomen osasto (6.5.2021) Lausunto hallituksen esitysluonnoksesta vanhemmuuslaiksi.
[25] Yogyakarta Principle 17: The Right to the Highest Attainable Standard of Health ja Yogyakarta+10-liäsykset periaatteeseen.
[26] Amnesty International (2020) Amnesty International's Policy on Abortion, s. 4.
[27] Yogyakarta Principle 24: The Right to Found a Family ja Yogyakarta+10-lisäykset periaatteeseen.

ihmisoikeusnormien toteutumista. Poikkeussäännösten sijaan liitännäislakeja olisi syytä uudistaa kokonaisvaltaisesti.

Amnesty kehottaakin uudistamaan aborttilainsäädäntöä kokonaisvaltaisesti naisten, tyttöjen ja kaikkien raskaana olevien henkilöiden itsemääräämisoikeuden täysimääräiseksi toteuttamiseksi. Lisäksi Suomen tulee edistää lisääntymiseen liittyvää oikeudenmukaisuutta korjaamalla yhdenvertaisuuden toteutumiseen liittyvät puutteet hedelmöityshoitolaissa ja -palvelujen saatavuudessa.

Vankeudessa olevien transihmisten oikeudet

Kansainväliset ihmisoikeusnormit kehottavat suojaamaan asianmukaisesti transvankien ja muilla tavoin vapautensa menettäneiden transihmisten sukupuoli-identiteettiä ja kunnioittamaan sitä sekä varmistamaan heidän turvallisuutensa ja ihmisarvonsa. Valtioiden tulee aktiivisesti torjua heihin kohdistuvaa väkivaltaa, syrjintää ja muita haittoja.[28] YK:n kehitysohjelman (UNDP) raportin mukaan transvankeja koskevien politiikkojen ja käytäntöjen tulee kunnioittaa transtaustaisten vankien itsemäärittelyä riippumatta siitä, onko henkilö vahvistanut sukupuolensa juridisesti[29].

UNDP:n raportin mukaan hallitusten ja vankilavirkailijoiden tulee sallia transvangeille osallistuminen heidän vankilasijoittamistaan koskevaan päätöksentekoon. Hyviksi käytännöiksi nostetaan esiin toimintamallit, joissa transvangit sijoitetaan osastoille saman sukupuoli-identiteetin jakavien vankien kanssa. Raportin mukaan kategorinen sijoittaminen syntymässä määritetyn sukupuolen, juridisen sukupuolen ja/tai sukuelinten perusteella ei aina ole toimivin ratkaisu, vaan hyvät käytännöt mahdollistavat myös tapauskohtaisen harkinnan.[30]

Hallituksen esityksessä ehdotetaan vankeus- ja tutkintavankeuslakeihin muutoksia, joiden mukaan osastosijoittelun perustana vankilassa toimii oikeudellinen sukupuoli myös henkilön vahvistettua sukupuolensa juridisesti. Vankia tulee esityksen mukaan kohdella ensisijaisesti hänen vahvistetun sukupuolensa ja sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Pääsäännöstä voitaisiin kuitenkin poiketa kokonaisvaltaisen harkinnan perusteella.

Esityksen mukainen transihmisten vahvistetun sukupuolen kunnioittaminen ja yksilöllisen harkinnan mahdollistaminen osastosijoittelussa mukailevat kansainvälisiä ihmisoikeusnormeja ja hyviä käytäntöjä. Amnesty kehottaa varmistamaan, että osastosijoittelu on mahdollista tapauskohtaisella harkinnalla vangin sukupuoli-identiteetin perusteella myös riippumatta siitä, onko hän vahvistanut sukupuolensa juridisesti. Esimerkiksi Iso-Britanniassa transvangit, jotka eivät ole vahvistaneet sukupuoltaan juridisesti, voidaan sijoittaa sukupuoli-identiteettiään vastaavasti tapauskohtaisella harkinnalla[31].

Sukupuolen moninaisuuden huomioimista ja transvankien oikeuksien toteutumista on edistettävä kokonaisvaltaisesti Rikosseuraamuslaitoksen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyössä. Viranomaisten on esimerkiksi varmistettava, että transvangeilla on mahdollisuus sukupuolen juridiseen vahvistamiseen myös rangaistusta suorittaessaan. Ajankohtaisen ihmisoikeusnormiston ja tutkimustiedon ohella Amnesty kehottaa kunnioittamaan transjärjestöjen ja Setan näkemyksiä transvankien oikeuksien turvaamiseksi.

[28] CM/Rec(2010)5, liitteen suositus I. A. 4.; Yogyakarta Principle 9: The Right tot Treatment with Humanity while in Detention ja Yogyakarta+10-lisäykset periaatteeseen.
[29] UNDP (2020) Mapping of Good Practices for the Management of Transgender Prisoners: Literature Review, s. v.
[30] UNDP (2020) Mapping of Good Practices for the Management of Transgender Prisoners: Literature Review, s. v-vi, 13-20.
[31] UNDP (2020) Mapping of Good Practices for the Management of Transgender Prisoners: Literature Review, s. 14.

Muut huomiot esityksestä

Intersukupuolisten lasten kehollinen koskemattomuus

Amnesty pitää merkittävänä puutteena esityksessä sitä, että lakimuutos ei turvaa kokonaisvaltaisemmin intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeutta. Esimerkiksi Islannissa vastaavan lain lähtökohtana on turvata itsemääräämisoikeus sukupuoleen. Laki kattaa sukupuolen juridisen vahvistamisen lisäksi intersukupuolisten lasten kehollisen itsemääräämisoikeuden turvaamisen.[32]

Intersukupuolisille lapsille ilman suostumusta tehtävät lääketieteellisesti tarpeettomat niin sanotut ”normalisoivat” leikkaukset ja muut toimenpiteet loukkaavat karkeasti intersukupuolisten lasten ihmisoikeuksia[33]. Suomessa on annettu viime vuosina eettisiä ohjeistuksia ja suosituksia intersukupuolisten lasten hoitokäytänteisiin liittyen, mutta ne eivät ole pystyneet riittävällä tavalla puuttumaan intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden loukkauksiin.

Tänä syksynä YK:n kaikkinaista naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea kiinnitti Suomea koskevissa loppupäätelmissään huomiota intersukupuolisten lasten sukuelimiin kohdistuviin ”normalisoiviin” leikkauksiin. Komitea suositteli Suomea eksplisiittisesti kriminalisoimaan intersukupuolisten lasten sukuelimiin kohdistuvat lääketieteellisesti ei-välttämättömät leikkaukset.[34] Marraskuussa Suomi sai intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi useita suosituksia YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa[35]. Myös YK:n lapsen oikeuksien komitea on pyytänyt Suomea raportoimaan toimistaan intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden turvaamiseksi lainsäädännössä[36].

Amnestyn mukaan ilman lapsen tietoon perustuvaa suostumusta tehtävät kehovariaatioiden kanssa syntyneiden lasten sukupuolipiirteitä muokkaavat leikkaukset ja muut lääketieteelliset toimenpiteet tulee kieltää erityislainsäädännöllä lukuun ottamatta tilanteita, joissa lapsen terveys on välittömässä vaarassa.

Transihmisten oikeuksiin kohdistuva vastustus julkisessa keskustelussa

Translain uudistuksessa on kyse yhtäläisten ihmisoikeuksien turvaamisesta. Tuore Euroopan neuvoston raportti on kiinnittänyt huomiota asenneilmapiirin myönteiseen kehitykseen transihmisiä kohtaan. Samanaikaisesti raportti esittää huolensa heihin kohdistuvan vihapuheen ja -rikosten sekä transihmisten ihmisoikeuksien vastustamisen kasvusta. Raportti kuvaa vastustusta koko Euroopan laajuiseksi ongelmaksi, joka kaventaa useiden transihmisten oikeuksien toteutumista.[37]

Julkisessa keskustelussa toistuvat ”gender- tai LGBT-ideologiaan” viittaavat väitteet ovat osa laajempaa ja kansainvälistä liikehdintää, joka pyrkii järjestelmällisesti heikentämään ihmisoikeuksien toteutumista. Tutkijat ovat nimittäneet tällaista vastustusta anti-gender-liikehdinnäksi, jonka torjumiseen Suomi on sitoutunut valtioneuvoston ihmisoikeus- ja tasa-arvopoliittisissa selonteoissa[38].

Kansainväliset ihmisoikeustoimijat ovat viime aikoina kiinnittäneet huomiota argumentteihin, jotka pyrkivät vastustamaan itsemääräämisoikeuteen perustuvaa sukupuolen juridista vahvistamista esittämällä sen uhkana naisten oikeuksien toteutumiselle. Amnesty huomauttaa, että naisten ja transihmisten oikeuksien edistäminen eivät sulje toisiaan pois. Pikemminkin nämä oikeudet risteävät

[32] Act on Gender Autonomy No 80 /2019 as amended by Act No. 159/2019, No. 152/2020 and No. 154/2020.
[33] Amnesty International (2017) First, Do No Harm: Ensuring the Rights of Children with Variations of Sex Characteristics in Denmark and Germany; Amnesty International (2019) No Shame in Diversity; Oikeusministeriö (2019) Ei tietoa eikä vaihtoehtoja: Selvitys intersukupuolisten ihmisten oikeuksista ja kokemuksista.
[34] CEDAW/C/FIN/CO/8, kohta 22 (b).
[35] UPR Working Group (2022) Finland – Chronological List of Recommendations (WG41).
[36] CRC/C/FIN/Q/5–6, kohta 5 (d).
[37] Euroopan neuvosto / CDADI (2022) Thematic Report on Legal Gender Recognition in Europe, s. 11–13.
[38] VN (2021) Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko, s. 51–53; VN (2022) Valtioneuvoston tasa-arvopoliittinen selonteko, s. 7–9 & 66-67; Centre for Feminist Foreign Policy (2021) Power over Rights: Understanding and Countering the Transnational Anti-Gender Movement.

monin tavoin toisiinsa, sillä ihmisoikeusnormit painottavat moninaisuuden tunnistamista kaikessa naisten oikeuksia edistävässä työssä.

Transihmisiin ja erityisesti transnaisiin kohdistuvat ja toistuvasti esitetyt keksityt uhkakuvat tai väitteet väärinkäytöksistä perustuvat haitallisiin ja stigmatisoiviin stereotypioihin. YK:n sateenkaariasiantuntijan mukaan tällaiset väitteet pikemminkin ylläpitävät transihmisiin kohdistuvaa väkivaltaa ja voivat täyttää vihapuheen kriteerit.[39] Translakejaan itsemääräämisoikeutta kunnioittavaksi uudistaneissa maissa ei ole huomattu lakiuudistusten johtavan merkittäviin väärinkäytöksiin. Mahdolliset yksittäiset väärinkäytökset eivät ole syy estää ihmisoikeuksien suojaamista, vaan oikeustieteen asiantuntijat ovat korostaneet väärinkäytösten olevan raskauttavia tekijöitä tekijän syyllisyyttä tai tuomiota harkittaessa[40].

Cis- ja transnaisten sekä muiden transihmisten kokemalla syrjinnällä ja väkivallalla on paljon yhteisiä nimittäjiä. Syrjintään ja väkivaltaan puuttumiseksi on muutettava yhteiskunnan pitkään rakentuneita sukupuolten välisiä epätasa-arvoisia valtasuhteita ja purettava ahtaita sukupuolinormeja. Hyviä askelmerkkejä tähän ovat niin translain uudistus itsemääräämisoikeutta kunnioittavaksi kuin matalan kynnyksen tukipalvelujen lisääminen naisiin kohdistuvan väkivallan kokijoille.

Translain kokonaisuudistus toteutettava viipymättä

Translainsäädännön uudistaminen on viivästynyt hallituskauden aikana useita kertoja. Lakiuudistus on saatettava loppuun ripeästi, sillä nykyiset sukupuolen juridisen vahvistamisen käytännöt altistavat transihmiset syrjinnälle ja muille oikeudenloukkauksille lukuisissa tilanteissa. Itsemääräämisoikeutta ja lapsen oikeuksia kunnioittava translaki edistäisi perustuslaissa turvattua yhdenvertaisuutta, yksityiselämän suojaa sekä lapsen oikeutta vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin.

Lainsäädännön uudistaminen ihmisoikeuksia kunnioittavaksi torjuisi välillisesti transihmisten kokemaa syrjintää eri elämänalueilla ja tukisi heidän hyvinvointiaan. Sukupuolen juridinen vahvistaminen voi tutkimusten mukaan myös suojata transnuoria transfobian negatiivisilta vaikutuksilta[41]. Transihmisten kokemaan syrjintään on puututtava määrätietoisesti, sillä EU:n perusoikeusviraston kyselyn mukaan 46 % suomalaisista transihmisistä on kohdannut syrjintää viimeisen vuoden aikana[42]. Tuoreen raportin mukaan poliisille ilmoitettiin sateenkaari-ihmisiin kohdistuvaa viharikollisuutta vuonna 2021 lähes kaksinkertaisesti edeltävään vuoteen verrattuna[43].

Valtioilla on velvollisuus turvata jokaisen ihmisen ihmisoikeudet sukupuoli-identiteetistä riippumatta. YK:n ihmisoikeusneuvoston jäsenenä Suomen on näytettävä omilla toimillaan ihmisoikeusjohtajuutta näissä kysymyksissä. Translain uudistaminen itsemääräämisoikeutta ja lapsen oikeuksia kunnioittavaksi olisi vahva viesti siitä, että emme yhteiskuntana hyväksy minkäänlaista syrjintää.

Kunnioittavasti,

Niina Laajapuro
Ihmisoikeustyön johtaja

Lisätietoja antaa: asiantuntija Matti Pihlajamaa, matti.pihlajamaa@amnesty.fi

[39] A/76/152, kohta 77.
[40] Kehrääjä (20.12.2021) Sukupuolipykälä: Mitkä lait koskevat sukupuolitettuja tiloja ja niihin liittyviä ongelmatilanteita?
[41] Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus (2021) Tutkimuskatsaus: Transnuoret ja itsemurha, s. 5.
[42] FRA (2020) A Long Way to Go For LGBTI Equality: LGBTI Survey Data Explorer.
[43] Rauta, Jenita (2022) Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2021.